

Tájékoztató bibliográfiai szolgáltatás az igénylések alapján*

A. I. K A C S I N S Z K I J

A tudomány és az ipar bibliográfiai ellátása a műszaki tudományos tájékoztatói szervek tevékenységének elengedhetetlen és nagyon fontos alkotórésze. Természetes, hogy azoknak a feladatoknak az alapján, amelyeket a Szovjetunió Minisztertanácsának 1966 november 29-i, "A műszaki tudományos tájékoztatás országos rendszere" című határozata előtérbe állít, e szolgáltatás megjavítására komoly gondot kell fordítani. A bibliográfiai szolgálattal összefüggő problémák megoldását a műszaki tudományos tájékoztatás szervezésének a határozatban megállapított ágazati elvére kell építeni, párosítva ezt a területi elvvel. Ez utóbbi vonatkozik az összszövetségi és a regionális tájékoztatói szervek - közöttük a regionális Központi Műszaki Könyvtárak - tevékenységére.

A bibliográfiai szolgáltatásokat két alapvető típusra oszthatjuk fel: tájékoztatói munkára (bibliográfiai tájékoztatások összeállítása és szétküldése a legujabb irodalomról) és referenzszere (szóbeli és írásos tájékoztatások az irodalomról, témaköri retrospektív jegyzékek összeállítása az olvasók kérésére). A két típus szorosan összefügg egymással, de külön-külön is nagy jelentőségűek, beható vizsgálatot érdemelnek. Mindkettő számos konkrét, különböző irányú, jellegű és tartalmu teendőt foglal magában, mindkettőnek megvan a maga problematikája, mindkettőnek a további fejlődése bonyolult és egyelőre megoldatlan kérdéseket vet fel.

Jelen cikkünkben csak az olvasók kérésére összeállított témaköri bibliográfiák jelenlegi helyzetét és tökéletesítésük módját tárgyaljuk.

A tájékoztató bibliográfiai munkának ezek a problémái nemcsak a technika területén időszerűek, hanem a természet-tudomány, az építésügy, az orvostudomány

és a mezőgazdaság területén is, különösen képpen most, amikor a minisztériumoknak és főhatóságoknak kell biztosítaniuk a szakterületükhöz tartozó vállalatok és szervezetek tájékoztatói és bibliográfiai ellátását, s amikor az egységes tájékoztatói rendszer kialakítása megkívánja a tájékoztató bibliográfiai ellátás módszereinek egységesítését és a szoros kapcsolatot az ágazati tájékoztatói központok között, beleértve a könyvtárakat is.

Ezuttal lényegében a műszaki és ipargazdasági bibliográfia problémáival kívánunk foglalkozni.

A bibliográfiákat eléggé operatíva kell összeállítani, a legjobb irodalom kiválogatása mellett nagyfokú teljességre törekedve. Az igény, kérelem jellegétől függően ezeket a feladatokat kétféleképpen lehet megoldani. Az egyik lehetőség: rövid - ahogyan sokszor nevezik, operatív - bibliográfiai tájékoztató összeállítása és kiadása. Ez rendszerint rövidebb időszakot fog át, és kevés címet tartalmaz, amelyek rendszerint a legfontosabb bibliográfiai forrásokból származnak. A másik lehetőség: alapvető bibliográfia összeállítása, amely nagyobb időszak irodalmát tartalmazza, s amelynek összeállításához sokféle bibliográfiai forrást használnak fel és átnézik magát a téma legujabb irodalmát is.

A legnagyobb nehézségek természetesen a másik típusú bibliográfia összeállítása során adódnak. Ezt a feladatot eredményesen csak a tudományos és a műszaki tudományos könyvtárak bizonyos kategóriáinak egyesített erőfeszítéseivel oldhatjuk meg. Miért csak bizonyos kategóriákról beszélünk? Azért, mert azoknak a könyvtáraknak, amelyeket ebbe a munkába bevonunk, rendelkezniük kell a feladat eredményes megoldásához szükséges adottságokkal: megfelelően képzett sze-

* Kacsinszkij, A.I.: Szpravocno-bibliograficeskoe obszluzsivanie po zaproszam. = Tehniceszkie biblioteki SzSSzR. 1967. 5/6. no. 97-103. p.

mélyzetel, megfelelő mennyiségű bibliográfiai forrásmunkával stb. Amellett feltétlenül világosan el kell határolni közöttük a feladatokat, tekintetbe véve szakmai és regionális hovatartozásukat (ami a gyakorlatban sokszor eléggé nehéz). Röviden: megbízhatóan működő koordinációs rendszerre van szükség, amely minden résztvevőre egyformán kötelező és a megfelelő dokumentumokban rögzített elvekre épül.

A tájékoztató bibliográfiai tevékenység eredményeképpen nagyon sok könyvtárban van elég sok olyan bibliográfia, amelyet külön kérésre állítottak össze, s amelyet rendszerint sehol sem publikálnak. Felmerül a kérdés, hogyan lehetne ezeket széles körben hasznosítani. A probléma csak úgy oldható meg, hogy ha ezekről a bibliográfiákról másolatokat készítenek, és megküldik őket mindazoknak a szervezeteknek, amelyeknek szükségük van rájuk.

Ehhez azonban meg kell szervezni az újonnan összeállított bibliográfiákról a teljes és operatív tájékoztatást, és meg kell teremteni sokszorosításukra a megfelelő műszaki bázist. Röviden: szükség van egy törvényesített és pontosan működő össz-szövetségi tájékoztató bibliográfiai szolgáltatási rendszerre.

A probléma jelenlegi helyzetét jellemezve megállapíthatjuk, hogy az ipar tájékoztató bibliográfiai ellátásában már értünk el bizonyos eredményeket.

Az utóbbi években kialakult a műszaki vonatkozású bibliográfiai munka koordinálásának rendszere, amelyben több mint 200 nagy könyvtár és néhány egyéb, bibliográfiai tevékenységgel foglalkozó szerv vesz részt. A Szovjetunió Állami Műszaki Könyvtárába, amely az együttműködést irányítja, rendszeresen érkeznek be az adatok a kérelemre elkészült bibliográfiákról. Évente körülbelül 4500 publikálatlan bibliográfiát vesz nyilvántartásba a könyvtár, s tájékoztatást közöl róluk "A Szovjetunió könyvtáraiban összeállított műszaki bibliográfiák katalógusa" című havi kiadványában. Ez az esetek jelentős részében elkerülhetővé teszi azt is, hogy a már feldolgozott témáról másutt újra bibliográfiát állítsanak össze. A koordináció hatékonyságáról a következő számok alapján alkothattunk véleményt: 1966-ban csupán a Szovjetunió Állami Műszaki Könyvtárától körülbelül 16 ezer témáról kértek bibliográfiát, s közben a koordinációs rendszerhez tartozó összes könyvtárban csupán 4500 új bibliográfiát állítottak össze; a többi igényt a már korábban elkészült bibliográfiák másolataival elégitették ki. Ily módon nagyon sok bibliográfus munkáját takarítottuk meg, ami elképzelhetetlen lett volna a koordináció és a nem publikált bibliográfiák nyil-

vántartása nélkül, valamint a róluk adott rendszeres tájékoztatás nélkül.

El kell azonban ismernünk, hogy egészében véve a tájékoztató bibliográfiai szolgáltatás rendszere még nincs precízen megszervezve, nem funkcionál teljesen megbízhatóan.

Az ipar tájékoztató bibliográfiai ellátásának rendszerében mutatkozó komoly hibák jelentős mértékben azzal magyarázhatók, hogy a könyvtárak hivatalosan nem kötelesek részt venni az együttműködésben. Ez az együttműködés jelenleg a nagy könyvtárak között kialakult "gentlemen's agreement"-ek eredménye, végső fokon tehát ezeknek a könyvtáraknak a jószándékától függ. Amelyik könyvtár nem akar együttműködni a koordinációban, mindig az objektív lehetőségek hiányára hivatkozik. Ez az indokolás gyakran el is fogadható, mivel - az ágazati és regionális központi könyvtárakat is beleértve - nem minden könyvtár rendelkezik megfelelő lehetőségekkel a színvonalas tájékoztató bibliográfiai munka megszervezésére. Az erre vonatkozó határozatoknak és ajánlásoknak nincs kötelező érvényük, mivel ezek rendszerint a könyvtári dolgozók különböző értekezleteitől és a könyvtári társadalmi szervezetektől származnak, amelyeknek semmilyen hivatalos hatáskörük nincs.

Az igénylésekre bibliográfiákat összeállító 200 könyvtár és szervezet között 102 önálló (ágazati, köztársasági, regionális stb.) könyvtárat, 57 vállalati és tudományos intézeti könyvtárat találunk, valamint különböző szervek tájékoztatói szolgálatait. Az egyes könyvtárak közreműködése ebben a munkában teljesen különböző jellegű, mind mennyiségi, mind minőségi szempontból.

A kérdés jellemzésére szeretnénk felsorolni néhány számadatot, amely a munka méreteit és helyzetét megvilágítja. A Szovjetunió Állami Műszaki Könyvtárához 1966-ban érkezett 16 000 igényből a könyvtár által korábban készített bibliográfiák másolataival 9618 igényt tudtak kielégíteni. A 2100 téma közül, amelyről új bibliográfia készítését irányozták elő, körülbelül 500-ról állítottak össze rövid bibliográfiát. A többi, több mint 1600 témáról alapvető bibliográfia összeállítása volt szükséges. A koordinációban részt vevő összes többi könyvtárnak a megfelelő bibliográfia elkészítése végett 1241 igényt továbbítottak, tehát alig több mint 50 százalékát annak, amelynek a kielégítését a Szovjetunió Állami Műszaki Könyvtára vállalta.

Az ilyen aránytalan elosztást az indokolja, hogy a Szovjetunió Állami Műszaki Könyvtára kénytelen maga összeállítani mindazokat a bibliográfiákat, amelyek az egy könyvtár profiljába sem vágó, több szakterületet átfogó vagy különböző szak-

területek határára eső témákra vonatkoznak, illetve olyan témákra, amelyek feldolgozását az ágazati szakkönyvtárak nem tudják teljes mértékben ellátni. Az építőipar és a vegyipar területéről például a Szovjetunió Állami Műszaki Könyvtára ugyanannyi, sőt olykor több bibliográfiát állít össze, mint az illetékes ágazati központi műszaki könyvtárak. Mindez jelentős mértékben meghosszabbítja a bibliográfiák összeállításának határidejét, úgyhogy az igénylőnek ma már hónapokig kell várnia. A feldolgozást amellettszerűen korlátozni kell az utolsó öt év anyagára (ezt bizonyos mértékig indokolja is a tájékoztatás elméleti "élettartama"). Nem ritka eset, hogy el kell utasítani az igénylőt, ha nagyobb időszakokra vonatkozó bibliográfiát kér.

Az elkészült műszaki tárgy bibliográfiák megosztását elemezve bizonyos következtetéseket vonhatunk le az egyes szakterületek ellátottságáról. Az 1965-ben a könyvtárak által összeállított 4655 bibliográfia közül például összesen 8 foglalkozott a nyomdaiparral, 9 a foto- és filmteltechnológiával, 38 együttvéve a közúti, a vízi és a légi közlekedésnek a kérdéseivel. Ezek a számok országos méretekben nézve rendkívül alacsonyak, még akkor is, ha számításba vesszük, hogy nem minden könyvtár közöl adatokat az általa összeállított nem publikált bibliográfiákról a Szovjetunió Állami Műszaki Könyvtárával. A legtöbb regisztrált bibliográfia gépgyártási és fémtechnológiai (több mint 1000), kémiai és kémiai technológiai (körülbelül 500), építőipari (több mint 400) tárgyú. Ezeket a számokat sem tekinthetjük azonban elegendőnek, ha számításba vesszük, hogy a kereslet rendszerint sokszorosan meghaladja a kínálatot.

Ami a bibliográfiák minőségét illeti, sok vidéki könyvtár termékei nem kielégítőek. Ennek leglényegesebb oka az, hogy a bibliográfusok kevesen vannak és nem eléggé képzettek.

Eddig egyetlenegy tanintézet sem foglalkozik műszaki könyvtárak számára bibliográfusok (tehát nem általában könyvtári dolgozók, hanem kifejezetten bibliográfusok) képzésével. Pedig ehhez a munkához szükség van a konkrét technikai szakterületnek és legalább két idegen nyelvenk az alapos ismeretére, nem is beszélve a speciális bibliográfiai készségekről. Sajnos, a sokoldalúan képzett bibliográfusok hiánya állandóan érezhető még a nagy moszkvai könyvtárakban is.

Sok bibliográfia alacsony színvonalának másik oka az, hogy vidéken hiányoznak a szükséges bibliográfiai segédkönyvek, különösen a külföldiek. A hazai bibliográfiák természetesen összehasonlíthatatlanul könnyebben hozzáférhetőek valamennyi könyvtár számára. Sajnos, ezek-

nek gyakran komoly hiányosságai vannak, nem szolgálhatnak megfelelő bázisul a tájékoztató bibliográfiai munka számára. Elsősorban vonatkozik ez a különböző tájékoztató katalógusokra, amelyeket számos szervezet előfizetésre ad ki és terjeszt. A Szovjetunió Minisztertanácsa mellett működő Állami Tudományos és Műszaki Bizottság utasításai ezekkel az anyagokkal kapcsolatosan csak általános irányvonalakat tartalmaznak; konkrét módszertani dokumentumok sajnálatos módon nem léteznek. Ennek az eredménye, hogy jóformán nem is találhatunk két olyan tájékoztató katalógust, amely azonos módszertani elvek alapján készült volna. A Szovjetunió Állami Műszaki Könyvtárának módszertani osztálya például megvizsgálta a legjobban elterjedt kb. 25 ilyen katalógust, és megállapította, hogy kivétel nélkül különböznek egymástól mind a forrásanyagok meghatározásának elvei, mind a válogatás módszerei, a tartalom feltárása és az anyag rendszerezése tekintetében.

Sok kifogást hozhatnánk fel a VINITI kiadásában megjelenő Referatívnyj Zsurnallal szemben is. Ennek használatát például megnehezíti, hogy az anyag nagyon szét van szórva, tükrözésének elvei igen gyakran változnak, gyenge a tárgymutató stb.

A kérésekre készült sok bibliográfia hiányosságát bizonyos mértékben azzal magyarázhatjuk, hogy összeállításuk módszertana alig van kidolgozva, s a meglévő módszertani anyagok részben ellentmondanak egymásnak.

Hogy ezt a helyzetet valahogyan megváltoztassa, a Szovjetunió Állami Műszaki Könyvtára hozzatott a bibliográfiák összeállítására vonatkozó módszertani utmutató kidolgozásához. Ennek folyamán elemzik a bibliográfiai forrásmunkák használatának hatékonyságát. A vizsgálat eredményei megkönnyítik annak a meghatározását, hogy milyen kézikönyveket kell feltétlenül átnézni a különböző témák bibliográfiájának összeállításánál, és melyeket lehet figyelmen kívül hagyni, mivel kevés tájékoztatást adnak vagy más forrásmunkák teljesen pótolják őket. Az utmutató végeredményben tanácsokat fog adni a bibliográfiai kézikönyvek állományának kiegészítésére, s meg fogja határozni ennek az állománynak a minimumát, amely lehetőséget nyújt a könyvtárnak arra, hogy bekapcsolódjék a koordinált tájékoztató bibliográfiai szolgálat rendszerébe.

Mindezen hiányosságok ellenére a kérésre összeállított bibliográfiák nagyon értékesek. Epp ezért merül fel a kérdés, hogyan lehet terjeszteni másolataikat a vállalatok és szervezetek szükségleteinek kielégítése érdekében.

Nem szükséges részletesen bizonygatnunk az ilyen jellegű bibliográfiai szolgálat hatékonyságát és gazdasági értékét. Illusztrációként elegendő annyi, hogy a Szovjetunió Állami Műszaki Könyvtárában összeállított új bibliográfiákat átlag 10 alkalommal kölcsönzik ki és némelyikről 30-40 másolat készül. Az utóbbiakat gyakran felveszik a kiadványtervbe, megfelelő módon kiegészítik és azután előfizetés útján terjesztik.

Amint már előzőleg mondtuk, a másolatok terjesztése csak akkor lehet eredményes, ha jól megszervezik a tájékoztatást az igénylésre készült új bibliográfiákról, és biztosítják a megfelelő bázist sokszorosításukra.

"A Szovjetunió könyvtáraiban összeállított műszaki bibliográfiák katalógusa" nagyon jól teljesítene feladatát, az érdekelt szervek operatív és teljes tájékoztatását az igénylés alapján készült új bibliográfiákról, ha valamennyi könyvtár, amely részt vesz a koordinációban, rendszeresen közölné a szükséges adatokat az Állami Műszaki Könyvtárral.

Mivel azonban itt is a teljes önkéntesség elve érvényesül, ezeket az adatokat a résztvevő könyvtáraknak csak mintegy fele küldi meg rendszeresen, tehát a bibliográfiák jelentős részéről semmiféle kiadványban sem történik említés. Csökkenteni az említett katalógus értékét az is, hogy a Szovjetunió Állami Műszaki Könyvtára a más könyvtárban és szerveknél készült bibliográfiákról csak a beküldött cédulák alapján közli az adatokat; ezért olyan bibliográfiákat is megemlít, amelyeket alacsony színvonaluk miatt nem volna érdemes propagálni, hiszen ez mintegy megtéveszti azokat, akiknek tájékoztatásra van szükségük. Az is baj, hogy a katalógus aránylag alacsony példányszámban jelenik meg (1967-ben például 3000 példányban).

A nem publikált bibliográfiákról más források is nyújtanak tájékoztatást, de ezek rendszertelenül jelennek meg és csak szűk körben terjedtek el.

Egyes könyvtárak, amelyek eléggé intenzív tájékoztató bibliográfiai munkát végeznek, azért nem közölnek róla adatokat a havonta megjelenő katalógusban, mivel hiába igényelnének tőlük másolatokat, nincs módjuk ilyenek készítésére. Ugyanezért a katalógusban közölt adatok egy része is másodlagos információ marad, mivel az illető bibliográfiát ugysem lehet megszerezni. Nem alakult ki egységes rendszer a másolatok terjesztésében sem (térítéses vagy ingyenes terjesztés, ármegállapítás stb.). Ezeket a kérdéseket csak a Szovjetunió Állami Műszaki Könyvtárában és néhány nagy könyvtárban rendezték, de ott sem egyformán.

Mindez azt bizonyítja, hogy szükség van hivatalos, mindenki számára kötelező dokumentumokra, amelyek szabályozzák a tájékoztató bibliográfiai munkát.

Nagyon megkönnyítené ezt a munkát, ha volnának alapvető retrospektív bibliográfiák a technika fontosabb szakterületeiről és problémáiról, amelyek nagyobb időszak irodalmát ölelnék fel és könnyen hozzáférhetőek volnának valamennyi érdekelt szerv számára. Így a szükséges bibliográfiai adatokat helyben meg lehetne találni, s nem kellene a nagy központokhoz fordulni és a válaszra várással időt veszíteni. Azonban a retrospektív bibliográfiák összeállítása és kiadása ügyében sem történt semmiféle rendezés; nincs semmilyen dokumentum, amely legalább azt meghatározná, hogy kinek mit kell vagy szabad kiadnia, nem készült megalapozott, összesítő távlati terv ilyen bibliográfiai összeállítására. A Szovjetunió Állami Műszaki Könyvtára egyelőre évi összesítő terveket dolgoz ki, lényegében azért, nehogy ugyanazt a munkát több helyen is elvégezzék. Ez a feladat önmagában véve is nagyon fontos, de nem öleli fel valamennyi problémát. Nem kevésbé fontos volna a távlati tervezés abból a célból, hogy pótoljuk a bibliográfiai irodalom hézagait, s hogy meghatározzuk az ujonnan felmerült és különösen aktuális műszaki problémák irodalmáról készítendő bibliográfiák témakörét. Ezt a munkát, amelyhez hozzátartozik a meglévő anyagok elemzése és annak megállapítása, hogy milyen témakörben van szükség retrospektív bibliográfia összeállítására, természetesen az ágazati tájékoztatói szerveknek célszerű elvégezniük, szoros együttműködésben a könyvtárakkal.

Egyelőre a Szovjetunió Állami Műszaki Könyvtára évi összesítő tervében csak azokat az adatokat dolgozhatja fel, amelyeket a bibliográfiákat összeállító szervek (de azok se mind) közölnek vele. Megpróbálja erre a célra felhasználni azokat az adatokat is, amelyeket az Állami Tudományos és Műszaki Bizottságnak küldenek be az illető szervek, a kiadási tervbe való beillesztésük céljából - de az ilyen kísérletek eredménye sem kielégítő, mivel ezek az adatok rendszerint nem tartalmazzák a téma megfelelő kifejtését. Biztosítani kell, hogy minden kiadásra tervezett bibliográfiáról teljes adatok érkezzenek be; így hatékonyabbá válhat az egyes könyvtárak és tájékoztatói szolgálatok koordinációja és együttműködése a szakmaközi témákra vonatkozó bibliográfiai összeállítás terén.

A tájékoztató bibliográfiai szolgálat további javításához számos szervezeti és módszertani intézkedésre van szükség.

A Szovjetunió Állami Műszaki Könyvtárának a központi tájékoztatási szervekkel és az ágazati központi műszaki könyvtárakkal együtt ki kell dolgoznia s az Állami Tudományos és Műszaki Bizottság elé jóváhagyásra be kell terjesztenie a természettudományos és műszaki bibliográfiai tevékenység koordinálására vonatkozó szabályzatot, amely a munka alapelveit és a rá vonatkozó követelményeket tartalmazza.

Miután a Bizottság ezt a koordinációs szabályzatot jóváhagyja, a szabályzat hivatalos alapját képezheti egy olyan tájékoztató bibliográfiai szolgáltatás kiépítésének, amelyben nem önkéntesen, hanem kötelezően vesz részt valamennyi nagy könyvtár és egyéb, bibliográfiai tevékenységet végző szervezet.

A Szovjetunió Állami Műszaki Könyvtára keretében meg kell szervezni a műszaki és ipargazdasági tárgyú, nem publikált bibliográfiák össz-szövetségi gyűjteményét, az ágazati központi műszaki könyvtárak keretében pedig a megfelelő szakgyűjteményeket. A természettudományok terén hasonló gyűjteményt kell létesíteni a Szovjetunió Tudományos Akadémiájának leningrádi könyvtárában. Egyidejűleg ki kell dolgozni és ki kell adni a "Rendelet a nem publikált természettudományi és műszaki bibliográfiák országos és ágazati gyűjteményeiről" c. dokumentumot.

Az össz-szövetségi gyűjtemény megszervezése révén lehetőséget kapunk számos fontos feladat megoldására: azonnal készíthetünk másolatot az állományban

lévő bármely bibliográfiáról; elemezhetjük a beérkező bibliográfiákat, hogy megállapítsuk minőségüket és további terjesztésre érdemes voltukat, s hogy módszertani segítséget nyújtsunk a bibliográfiát összeállító szerveknek; pontosabban és gyorsabban tájékoztathatjuk az érdekelt szerveket az újonnan összeállított, nem publikált bibliográfiákról; a folyamat központosításával és a további széleskörű gépesítéssel olcsóbbá tehetjük a másolatok készítését. Ezen kívül jóval hatékonyabban koordinálhatjuk a tájékoztató bibliográfiai ellátást, mivel az össz-szövetségi gyűjteménybe nemcsak a kész, hanem a készítésre elvállalt bibliográfiákról is érkeznek adatok.

A Szovjetunió Állami Műszaki Könyvtárának igen fontos feladata az is, hogy kidolgozza a bibliográfiák összeállításának módszertanát s ezzel elősegítse színvonaluk emelkedését, valamint hogy szemléket tegyen közzé a technika egyes szakterületeire és problémáira vonatkozó bibliográfiai forrásmunkákról. Ez megkönnyíti a bibliográfusok számára annak meghatározását, hogy az adott konkrét téma irodalmának kiválogatásához milyen forrásmunkákra van szükségük.

A központi, ágazati és regionális műszaki tájékoztatási szervek nyújtsanak konkrét segítséget azoknak a könyvtáraknak, amelyek bibliográfiai munkát végeznek: beszéljék meg velük az összeállítandó bibliográfia témakörét, nézessék át szakemberrel a különösen nehéz feladatot jelentő bibliográfia anyagát stb.

Azoknak a problémáknak a megoldása, amelyekről itt beszéltünk, nagyon fontos előfeltétele annak, hogy lényeges javulást érzünk el a tájékoztatási tevékenység egyik nagyon fontos területén, az ipar tájékoztató bibliográfiai ellátásában.